

Marques de cultura catalana a l'obra literària de Joan Brossa

Glòria Bordons

Universitat de Barcelona
gbordons@gmail.com

Résumé: Le propos de cette communication est d'étudier les marques de catalanité présentes dans l'œuvre littéraire de Joan Brossa (Barcelone, 1919-1998), dont le point commun, qu'elles renvoient à une tradition littéraire ou à l'actualité la plus immédiate, est de se situer dans une perspective clairement catalaniste et antifranquiste.

Mots-clés: Joan Brossa, poésie catalane, poésie d'avant-garde

La catalanitat i els seus símbols

Joan Brossa és un escriptor «català» fins al moll de l'os. És difícil trobar un autor més «radical» pel que fa a les formes, més «heterodox» pel que fa a les idees i, en canvi, més lligat a la catalanitat i a la tradició. El lema foixià «M'exalta el nou i m'enamora el vell» és aplicable a tota la seva producció literària, entenent com a «vell» les essències catalanes.

«Cap vent no podrà mai desarrelar-me!» (*Els entrebancs de l'univers*, 1956)¹, diu en el primer vers d'un poema titulat «Catalunya», que, en una versió preliminar, portava una citació del poema «L'emigrant» de Verdaguer: «Qui de tu s'allunya d'enyorança es mor», que després va desestimar².

Tan fort va ser el seu arrelament que regularitzà el cognom «Brossa» per «Brossa» i amagà, sempre que fou possible, el seu segon cognom, d'origen castellà: «Cuervo», fins al punt de catalanitzar-lo en la ficció, com fou el cas dels oracles als pintors de Dau al Set: «L'any mil nou-cents quaranta-nou, el mes novè, el tretzè dia del mes, jo, Joan Brossa i Sarganta, em trobava jaient a casa meua i vaig sentir una veu que deia: Joan Brossa, profetitzava sobre Antoni Tàpies, profetitzava, Joan Brossa.»³

És evident que les circumstàncies polítiques que li tocaren de viure contribuïren a l'accentuació del catalanisme, però res no l'obligava a lligar-se a una determinada tradició literària patriòtica com la d'Àngel Guimerà. Dos poemes dels anomenats pel mateix autor de «revolta» li són dedicats: «Himne» (pertanyent a *El clavell i el martell* de 1951) i «Fua» (de *Malviatge* de 1954)⁴. El primer parteix d'un vers de l'autor de *Terra baixa*: «Humanitat, entorna't a la vida»⁵ i és l'inici d'un sonet en què Brossa exhorta la humanitat a desprendre's del jou dels imperialismes i a defensar el feble davant del fort. El segon parteix d'una cita de *Mestre Oleguer* (1892)⁶: «A fora els lladres» i és un crit de lluita contra l'enemic, adjectivat com a «ombra nocturnal, clerical» i que s'expressa en una llengua estranya.

La identificació del mal que pateix Catalunya amb Castella és una constant dels poemes patriòtics brossians, de clares ressonàncies guimeranianes. Així mateix, aquest esperit anticastellà el lliga amb el Salvat-Papasseit de *Les conspiracions* (1922), autor que també serà motiu de cita en més d'un poema. «Pàtria equivocada» (del llibre *Catalunya i selva* de 1953-54)⁷ parteix del vers salvatià «Fornits atletes, a proa s'hi cap»⁸ i és tot un clam per la resurrecció de Catalunya amb un seguit de consells que acaben amb el tercet següent:

¹ Brossa, Joan. *Poesia Rasa. Tria de llibres (1943-1959)*. Esplugues de Llobregat: Edicions Ariel, 1970, p.514.

² Manuscrit 07022 (f.22r^o).

³ Brossa, Joan. «Oracle sobre Antoni Tàpies», *Dau al Set*, novembre de 1950. Publicat a *Vivàrium*. Barcelona: Edicions 92 (Cara i creu, 17), 1972, p. 56.

⁴ Brossa, Joan. *Ball de sang (1941-1954)*. Barcelona: Editorial Crítica (Col·lecció Sarrià, 8), p. 186 i p. 334.

⁵ Pertanyent al cèlebre poema «L'any mil» de 1877. Brossa tenia a la seva biblioteca les *Poesies* d'Àngel Guimerà, publicades a Barcelona per La Renaixensa el 1920.

⁶ Llibre que Brossa tenia en la seva biblioteca: Guimerà, Àngel. *Mestre Oleguer. Monolech*. Barcelona: La Renaixensa, 191-?

⁷ Brossa, Joan. *Poesia Rasa*, p. 275.

⁸ Del poema «El somni» de *Les conspiracions*. Dins Salvat-Papasseit, Joan. *Poesies*. Barcelona: Edicions Ariel (Clàssics catalans, 2), 1962, p. 65, edició present a la biblioteca personal de Brossa.

«[...] Que el tro il·lumini el peu i busqui estrella:
El so de les paraules del passat,
El seu crit d'aigua, deixa'l a Castella».

De la mateixa manera, el sonet «De la muralla ençà» (pertanyent a *La porta* de 1954)⁹ porta com a divisa el vers de Salvat-Papasseit «Ampla és Castella, el seu ressò un gemec»¹⁰ i fa una descripció dels assassins de la pàtria amb un darrer vers que no porta a equívocs: «Potada / De bota castellana engruna els blats».

Els lligams amb autors catalanistes no acaben aquí. Trobem cites, fins i tot, de Mossèn Collell, el canonge poeta fundador de *La Veu del Montserrat* i militant catalanista autor de *Catalanisme: lo que és i lo que deuria ésser* (1879). Tot i ser un capellà, com en el cas de Verdaguer, també admirat per Brossa, les seves paraules: «Dormiu, cendres sagrades, que us vetllen catalans...»¹¹ o «Arreu, arreu, la forta / mainada fa sa feina...»¹² li serviren de lema per a dos sonets ben abrandats: «Cendres sagrades» i «Via fora!»¹³. Tant l'un com l'altre pertanyen a *Malviatge!*, un dels llibres més radicals de la producció brossiana, tant per la forma (frases tallades i curtes, absència de verbs, abundància d'exclamacions, absència de puntuació en alguns casos, etc.) com pel contingut. El mateix Brossa deia en la presentació de *La barba del cranc* l'any 1974: «Amb *La barba del cranc* resta gairebé closa la publicació del cicle de llibres de sonets escrits fins a 1959, any en què acaba el recull de *Poesia Rasa*. D'aquesta sèrie només resten inèdits dos llibres: *La bola i l'escarabat* (1941) i *Malviatge!* (1954). El primer aplega els primers sonets de l'autor. El segon, anunciat l'any 1971 en aquesta col·lecció mateixa, resulta de moment impublicable.» Els dos poemes reflecteixen una violència: «Detonació. Una bala. Pum!», «Mon avi El trabuc Més de mal», que es tradueix en una situació d'amargor i de rebel·lia: «la terra, pàtria, ràbia amarga», «Ja estem farts / de la cruel militarada». Tot això aconduirà a un poema simptomàtic: «Llostre»¹⁴, que és una versió sintètica de la cançó dels Segadors:

«[...] Au, defensors de la terra!
Com seguem el blat. Bon cop
De falç! Volen fer la guerra.»

De manera semblant, i a la mateixa època, al llibre *Catalunya i selva* (1953-1954), reconstrueix «Muntanyes del Canigó», cançó tradicional desenvolupada a partir del poema «Muntanyes regalades» del *Canigó* de Verdaguer¹⁵, tot convertint-la en un sonet telegràfic, on dibuixa una escena lírica en què la paraula «enyor» hi juga un paper important:

EL SOMNI

Fresques són. Són regalades.
Muntanyes. Sens veure. No.
Tres mesos. Aigües gelades.
Ningú no m'entén sinó

Una nina. Amb la gelada
Et comparo. El Canigó.
Paraula no m'ha tornada
El rossinyol no. El sabó.

⁹ Publicat en separata a Brossa, Joan. *La barba del cranc*. Barcelona: Edicions 62 (Els llibres de l'Escorpí Poesia, 20), 1974, i definitivament a *Antologia de poemes de revolta* (1943-1978). Barcelona: Edicions 62 (Els llibres de l'Escorpí Poesia, 53), 1979, p. 51.

¹⁰ Pertanyent al poema «Ampla és Castella» també de *Les conspiracions*, dins de *Poesies*, p. 70.

¹¹ Pertanyents al poema «A la gent de l'any vuit», premiat als Jocs Florals de 1869 i que encapçala el recull *Floralia* de 1894 (Collell, Jaume. *Floralia*. Barcelona: J. Thomas y Cia, 1894, p. 168).

¹² Pertanyents al poema «Lo sometent».

¹³ *Ball de sang*, p. 331 i p. 337.

¹⁴ *Ball de sang*, p. 338.

¹⁵ A la biblioteca personal de Joan Brossa s'hi pot trobar un gran nombre de llibres de Jacint Verdaguer, entre els quals *Canigó*. Barcelona: Publicacions de la Il·lustració Catalana, 1913?

A ella, l'encontrí un dia.
Ara a l'estiu. Mudament
Del vent. Enyor. I sortia

A punta d'alba, al torrent
De Sant Martí. I estenia.
Et compararé amb el vent¹⁶.

Cal recordar que Verdaguer havia estat motiu ja l'any 1950 d'un poema brossià: «Targeta i lluna de Jacint Verdaguer des del segle següent» dins de *Des d'un got d'aigua fins al petroli*, on el poeta barceloní el reconeixia com un gran poeta, alhora que li recriminava la fe capellanesca: «Jacint Verdaguer, poeta formidable! / Si una fe no hagués aconseguit d'imposar límits, / si haguéssiu dit: La terra serà nostra, / m'atansaria als arbres tocant els vostres poemes»¹⁷.

El catalanisme de Brossa, malgrat els models, no és un catalanisme conservador. Al costat de Guimerà, hi podem trobar també Ignasi Iglésias. Dos poemes es basen en paraules del dramaturg: «...i un cel esperançat i clar com un mirall»¹⁸, «I plou... Millor! Que ploqui força!»¹⁹. Tant un text com l'altre encapçalen uns poemes plens de rebel·lia: «Foc de fadrí» (d'*El clavell i el martell* de 1951)²⁰, que en certa manera recorda l'obra d'Iglésias *Foc nou* de 1909, i «Primer de maig» (pertanyent a *Els entrebancs de l'univers* de 1956). Ambdós s'associen a la força de la gent del carrer per fer possible l'alliberament de Catalunya:

«[...] Poble, treu-te aquest gep. Alça't i salva't
De la saliva d'una llengua estranya.
Al bat del sol tu sol dóna la mida
De les espigues».

D'aquesta manera, el principal representant literari de la defensa dels drets dels obrers catalans de primers de segle queda integrat, juntament amb els catalanistes conservadors, a la reivindicació de la llibertat de Catalunya²¹.

Als vincles de Brossa amb la tradició literària, caldria afegir els lligams polítics amb el catalanisme de la segona república, com és ben evident a les odes laudatòries dedicades a Macià i a Companys i a la sextina al president Tarradellas. Tot i que ideològicament Brossa combregà més amb les idees marxistes representades pel PSUC, no deixà de manifestar una clara simpatia per Esquerra Republicana, especialment durant els anys setanta, en què aquest partit significava l'enllaç amb l'esquerra d'abans de la guerra civil. Tant al sonet dedicat al president Companys de l'any 1971, com a les odes i sextines, l'exaltació de les figures presidencials sempre va associada a la restauració de les llibertats catalanes i a la lluita contra el domini castellà:

«[...] Llitem en la certesa d'ensorrar
tot imperialisme castellà!»

(Sonet «Al President Companys», 1971)²²

«[...] Terra, que se'n vagin a la pífia
els feixistes. Bon cop de falç! Fem que les
rèpliques s'arborin amb les notes

¹⁶ *Poesia Rasa*, p. 265.

¹⁷ Brossa, Joan. *Des d'un got d'aigua fins al petroli*. Mataró: Edicions Robrenyo, p. 24-25.

¹⁸ Pertanyent a «L'obra d'en Clavé», article d'Ignasi Iglésias publicat al «Suplemento literario» del periòdic *El Autonomista*, núm. 6 (juny de 1903), p. 4.

¹⁹ *Poesia Rasa*, p. 501.

²⁰ *Ball de sang*, p. 208.

²¹ Posteriorment Iglésias i concretament la seva obra *Les garses* de 1905 seria el punt de partida de l'obra de teatre *Calç i rajoles* de 1963.

²² Brossa, Joan. *Anafil. Textos esparsos (1971-1986) continuació de «Vivàrium»*. Barcelona: Edicions 62 (L'Alzina, 16), 1987, p. 10.

dels *Segadors*, defensors de l'ensenyà.»

(«Oda a Francesc Macià», 1971)²³

Les marques de catalanisme no només són presents mitjançant els autors més significatius o les cançons, sinó també a través dels símbols més paradigmàtics, com la senyera o la sardana.

En el primer cas, i dintre d'un dels llibres més plens de marques de cultura catalana de Brossa: *Catalunya i selva*²⁴, trobem tot un cant a la bandera. Es tracta d'un dels sonets que expressa millor la ràbia pel resultat de la guerra civil espanyola i la pèrdua dels drets dels catalans, sota la imatge simbòlica dels colors de la senyera:

LA BANDERA

Morin les llengües i la mà a la vara:
Sirenes enganyoses del passat,
Que horribles les sabates de la mare!
Pàtria que hem perdut sense combat,

Nosaltres, sense rels, passatgers d'ara,
Les mans deformes, sense llibertat,
El camp de roses destrossat encara
I un gran orgull inútil heretat.

Cosiu-li els draps. La tempestat llampega
A l'ànima clavada. No, ni el blanc
Paper, ni el cor en fulles. A la brega!

Com una branca blanca sobre el fang,
L'agito al vent; es plega i es desplega:
Em sembla un clap de sol barrat de sang.²⁵

Passats els anys, i ja recobrades en part les llibertats dels catalans, el poeta expressarà així la seva emoció:

GENERALITAT PROVISIONAL

Tantes senyeres!
Se'm posa un nus a la gola i se m'entela
el paisatge.

A Pepa

Gual permanent, 1977²⁶

Al costat de la senyera, podem situar la sardana, homenatjada com una dansa solar en què, armada de falçs, la gent pugui assolir la claror (dins d'una simbologia molt utilitzada per Brossa durant aquells anys, en la qual la foscor era associada a la dictadura franquista):

EL SOL (Sardana)

[...] Els camperols, armats de falçs que tallen,

²³ Publicat a *Antologia de poemes de revolta*, p. 112 i també a *Anafil*, p. 7.

²⁴ El llibre porta una cita d'Aribau referida a la llengua, extreta del seu famós poema «La pàtria» de 1833: «Ix, doncs, per expressar l'afecte més sagrat / que puga d'home en cor gravar la mà del cel, / oh llengua a mos sentits més dolça que la mel». D'altra banda, també *Catalunya i selva* fou un dels llibres que més rebé l'acció de la censura, en editar-se dins de *Poesia Rasa* l'any 1970.

²⁵ *Antologia de poemes de revolta*, p. 49.

²⁶ Llibre inèdit. Manuscrit 07133 de l'Arxiu de la Fundació Joan Brossa.

Surten al ras. Bonança els fruits avança.
La forma circular de la ceràmica
Recorda danses.

[...] Atribuïm cavalls d'un cim a l'altre;
Que creixin les virtuts d'herbes i aigües,
I simulem el moviment de l'astre
En solars danses.

Odes rurals, 1951²⁷

Aquest «catalanisme» estarà molt present en els llibres de Brossa dels anys cinquanta i també en el període final de la dictadura franquista amb l'esperança que les coses canviessin per a Catalunya. Malgrat que en les formes que Brossa escollí com a més adients, prevalen les més clàssiques, això no treu que en l'abundant producció del poeta avantguardista, també trobem poemes *collage* de caràcter humorístic com el següent, dedicat a un altre símbol «català»:

LA BARRETINA

En honor de los Príncipes de España
se hizo una exhibición de coros y cantos
catalanes y el Príncipe fue obsequiado
con una barretina

Tarannà (1975)²⁸

O poemes que són una crònica d'esdeveniments, com aquesta exultació:

ASSEMBLEA

El primer parlamentari va dir: «Visca Catalunya!»
El qui el va seguir va fer: «Visca Espanya democràtica!
Visca el Rei!» Un altre va acabar dient: «Visca Catalunya!
Visca el President! Visca el Rei de tots els espanyols!»
Un altre va exclamar: «Visca la Generalitat provisional!»
El següent: «Visca Catalunya! Salut al President!»
Un altre només va dir: «Visca Catalunya!» I els restants
no van fer cap crit en acabar el discurs, van dir
senzillament: «Visca la Generalitat restablerta».

Gual permanent, 1977

I d'altres en què exposa, mitjançant una tècnica habitual en la seva poesia (la juxtaposició), la seva opinió sobre la política catalana del període de la democràcia:

INTERROGANTS EN SUSPENS

A Catalunya les dretes tenen la mania
de regenerar Espanya (la Lliga feia igual)
i no aconsegueixen altra cosa que
espanyolitzar la vida política catalana.

Aquí, com a poeta, no sé identificar
el nom dels ocells, però us asseguro
que a cada lletra de les paraules
hi raja una font.

²⁷ *Poesia Rasa*, p. 201.

²⁸ Brossa, Joan. *Tarannà. Els entra-i-surts del poeta*, 6. *Roda de llibres (1969-1975)*. Barcelona: Editorial Alta Fulla, 1988, p. 67.

*Passat festes, 1993-1995*²⁹

Catalunya

En aquest apartat, voldríem destacar Catalunya com un tema per ella mateixa. Es tracta d'un personatge humanitzat, al qual el poeta manifesta el seu amor i enyorança:

CATALUNYA

Jo, que havia deixat ensota
les boires més altes, sento
una tristesa com quan,
de petit, feia una taca
a la llibreta de l'escola.
Amor meu, vindràs demà?

*Cau de poemes, 1960*³⁰

És l'amiga que cal amagar i que està trista per cap d'any, és l'autèntica pàtria (i no l'engany d'Espanya, com es fa explícit al poema «Espanya de 1953» de *Catalunya i selva*³¹), és la bellesa que triomfa per sobre de la mort («Pàtria equivocada»), o és una joia abandonada a la platja:

CATALUNYA

[...] Oh Catalunya de cara emporprada
penyal i far d'Europa sobre Espanya
oh joia interna en un racó de platja
abandonada!

*El pedestal són les sabates, 1955*³²

Però sobretot Catalunya és el poble que hi habita i que, amb el seu crit apagat però efectiu, aconseguirà superar la derrota de la guerra civil:

DERROTA

[...] A les ruïnes
jeu un poble
enterrat. Si escolteu
amb atenció arriba
de dintre la muntanya
una veu profunda
i apagada que
pregunta, que
pregunta
sempre.

*El saltamartí, 1963*³³

Amb llenguatge col·loquial i acostat al poble, Brossa té mil maneres d'explicar-nos què és Catalunya. Fins i tot ho fa en forma d'endevinalla plena d'humor. És una altra manera de dir metafòricament què passa en el nostre país:

²⁹ Brossa, Joan. *Passat Festes. 1993-1995*. Barcelona: Editorial Empúries (Col·lecció Migjorn, 25), 1995, p. 204.

³⁰ Brossa, Joan. *Poemes de seny i cabell. Triada de llibres (1957-1963)*. Esplugues de Llobregat: Editorial Ariel, 1977, p. 289.

³¹ Censurat a *Poesia Rasa*. Publicat a *Antologia de poemes de revolta*, p. 43.

³² *Poesia Rasa*, p. 379.

³³ Brossa, Joan. *El saltamartí*. Barcelona: Llibres de Sinera, S.A., 1969, p. 149. Reeditat a Barcelona: Edicions Proa, 1986.

ENDEVINALLA

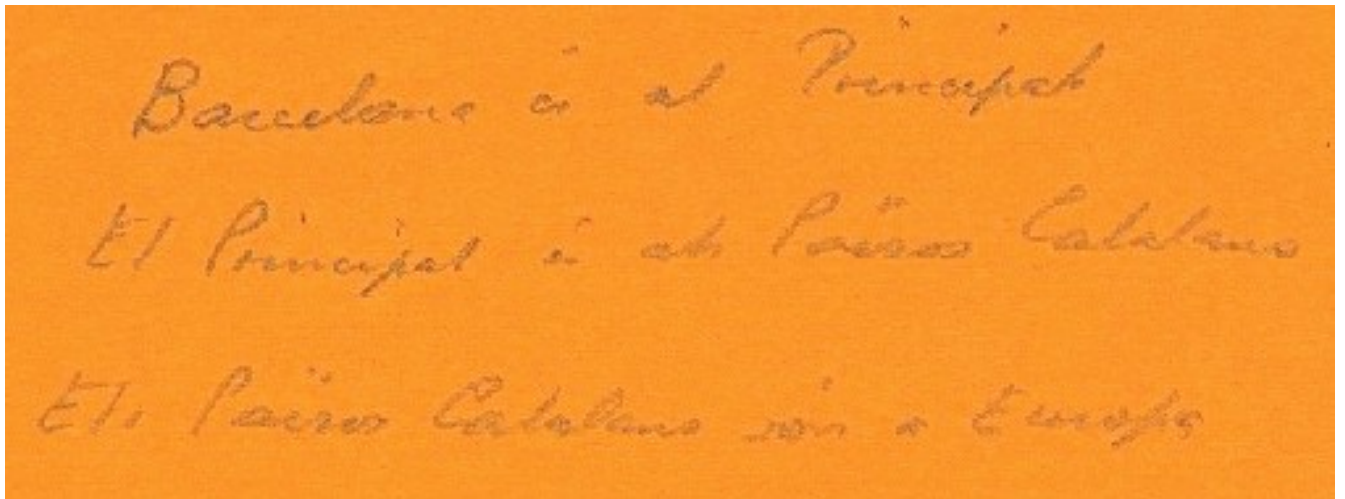
La pedra resta prop d'un camp,
 un pont per acabar travessa el riu,
 part d'enllà hi ha un hostal sense pou
 i tot el dia busquen l'aigua a l'altra banda.

(Catalunya)

Poemes civils, 1960³⁴

De Catalunya als Països Catalans

Als llibres de Brossa anteriors als anys seixanta, no apareix el terme «Països Catalans». És a *Cau de poemes* (1960) quan apareix per primera vegada. No obstant, a l'arxiu del poeta s'han localitzat manuscrits amb la rectificació de «Catalunya» per «Països Catalans». Això passa tant al poema la segona estrofa del qual és «Ja veureu com hi haurà lloc a fer / la discussió. Jo, per la meua part, hi he posat tot el meu / entusiasme i tot el meu amor / als Països Catalans»³⁵, com al que comença per «Sóc a casa meua» i es va eixamplant la localització fins arribar a «espais enllà»³⁶:

(detall)

El mateix passa a «Flama»³⁷, pertanyent a *Poemes civils* de 1960:

³⁴ *Poemes de seny i cabell*, p. 385.

³⁵ *Poemes de seny i cabell*, p. 244.

³⁶ *Poemes de seny i cabell*, p. 279.

³⁷ Manuscrit 7764 (f.61rº) de l'Arxiu de la Fundació Joan Brossa.

(detall)

No sabem de quina època són les rectificacions, però cal tenir en compte que el terme començà a divulgar-se a partir de la publicació *Nosaltres els valencians* de Joan Fuster de 1962. El que sí és clar és que als set llibres *Els entra-i-surts del poeta* les referències als Països Catalans ja apareixen d'una manera més continuada.

En un manuscrit d'*Askatasuna* (1969), hi ha un poema que no es va publicar on apareix el mot «Catalunya». Curiosament, s'han localitzat unes galerades en què el terme «Catalunya» ha estat substituït per «Països Catalans»³⁸. En altres llibres, però, de la sèrie, ja no es produeix cap dubte. Així, l'esperit d'unitat entre els diferents territoris de parla catalana queda recollit clarament a la quasi transcripció de notícia següent:

Un grup de joves rossellonesos han portat
la *Flama del Foc del Solstici* del Canigó
mateix i des de Perpinyà l'han repartida
per totes les ciutats i pobles dels Països
Catalans d'ençà i enllà de la frontera.

Tarannà, 1975³⁹

I pren la màxima intensitat en «El millor poema», que d'una manera significativa, clou el llibre *Poemes públics* de 1974-1975⁴⁰:

Mentre el meu amor vigila les cantonades,
pinto amb un esprai vermell en una paret:
Visquen els Països Catalans!

Aquest poema fou gravat en pedra de Santanyí, al *hall* de l'edifici Ramon Llull de la Universitat de les Illes Balears, en el dia en què s'havia de celebrar el 80^è aniversari de Brossa. Malauradament el poeta ja no hi era, però d'aquesta manera es posava de manifest el significat del monòlit que l'abril de

³⁸ Manuscrit 07631 (f.25rº) de l'Arxiu de la Fundació Joan Brossa.

³⁹ *Tarannà*, p. 259.

⁴⁰ Brossa, Joan. *Poemes públics. Els entra-i-surts del poeta*, 5. *Roda de llibres (1969-1975)*. Barcelona: Editorial Alta Fulla, 1987, p. 344.

1998 s'havia instal·lat en aquell indret: una forma trapezoidal de cares irregulars, en la qual se situava una mosca de bronze oxidat: «la dialèctica entre l'ordre i el caos, entre la tranquil·litat i el desassossec del neguit que impulsa l'acció», segons paraules de Daniel Giralt-Miracle⁴¹.

Més endavant, l'any 1977, en un llibre ben significatiu de la manera de pensar de Brossa en el terreny polític, *Gual permanent* (malauradament encara inèdit), l'esment als Països Catalans es convertirà en moneda habitual:

JOIA!
(23 d'octubre)

Un minut abans de les cinc de la tarda ha aterrat
a l'aeroport del Prat de Llobregat l'avió que portava
el President de la Generalitat provisional.
Visquen els Països Catalans!⁴²

El seu entusiasme d'aquells moments el portà, fins i tot, a escriure un poema irònic i gairebé visual sobre el futbol:

COMPETICIÓ

Països Catalans

Artal
Valls Canals Ubac Morell
Serrador Roca Francolí
Romeu Palau Badia

Àrbitre: Taylor (Anglaterra)

Worm Beer Hoelzenbeim
Donner Wimmer Bonhof
Dietz Schwarzenbeck Beckenbauer Vogts
Maier

*Alemanya*⁴³

Un poema posterior que uneix la simbologia de la senyera amb els Països Catalans és «Països Catalans», un sonet amb paraules rima inclòs a *Qui diu foc, diu flama* de 1985. Amb els mots rima «groc», «vermell» i «bandera» fa tota una exaltació a la senyera:

[...] I passen sol i lluna a la bandera
i cada planta té un estel vermell,
que de tots els colors és el vermell

el que damunt el groc de la bandera
vola més lluny! Vermell! Vermell! Vermell!
La meva terra du un barret vermell!⁴⁴

El català com a llengua única d'escriptura

Joan Brossa escriví sempre en català, a excepció del seu primer escrit («Infiltración»). Això portà als editors de la reimpressió del full l'any 2005 a posar-li per subtítol «Obra castellana completa (o quasi)», sense atrevir-se, per si de cas, a treure el «quasi»⁴⁵.

No obstant això, a l'extensa obra de Brossa trobem molts poemes en castellà. Són simples

⁴¹ Bordons, Glòria (id. i dir). *Itineraris brossians*. Barcelona: Fundació Joan Brossa i Ajuntament de Barcelona, 2006, p. 109.

⁴² Manuscrit 07133 (f.151r^o) de l'Arxiu de la Fundació Joan Brossa.

⁴³ També pertanyent a *Gual permanent*, manuscrit 07133 (f.97r^o).

⁴⁴ Brossa, Joan. *Qui diu foc, diu flama*. Barcelona: Editorial Empúries (Col·lecció Migjorn, 15), 1985, p. 58.

⁴⁵ Brossa, Joan. *Infiltración. Obra castellana completa (o quasi)*. Rubí: PROPAGANDA Micromedia Comunicació, S.L., 2005. Edició no venal.

transcripcions de documents (com el divertit «Interferències» d'*Ollaó* de 1975⁴⁶, fragments de discursos orals de la policia que rodejava el monestir durant els fets de la tancada de Montserrat l'any 1970; o, en un altre sentit, «WC»: «Se ruega no / estropear / inútilmente / el papel.» de *Poemes públics*, 1974-1975⁴⁷) o més directament *collages*, que pretenen causar un més gran efecte per l'aïllament del document en la pàgina en blanc i pel despullament que agafa aquell «retall de realitat», que es converteix així en una denúncia.

Donat que aquest cas serà comentat en la ponència dedicada a la poesia visual de Brossa, em centraré en un cas particular: el de poemes amb barreja de català i castellà, en què, després d'una transcripció de document, hi ha una segona estrofa en què la veu poètica posa el contrapunt. Sembla com si el poeta volgués oposar dues maneres de pensar i de fer totalment oposades:

CAGATÒRIA

Esta batalla fue el triunfo
 más glorioso que registra la Historia.
 El enemigo, que amenazaba conquistar
 el país, fue derrotado. La Iglesia
 conmemora este despertar de la raza...

Sí, però aquesta no és la veritable
 història del pa.

El cigne i l'oc, 1964⁴⁸

De vegades, fins i tot l'ús de la primera persona fa que identifiquem el fragment en català amb el pensament de Brossa:

ESPANYA 1960

La estructura interna de la
 Hermandad de Campeadores
 Hispánicos se caracteriza
 por una Autoridad inflexible
 en los principios y suave
 en los procedimientos, una
 Jerarquía armónica
 en lo esencial y autónoma
 en lo secundario, y una
 Fraternidad cristiana
 en todo...

Sí, sí,
 però jo crec que l'únic
 pedestal són les
 sabates.

Cau de poemes, 1960⁴⁹

En general, en aquest tipus de poemes, la veu castellana és allunyada, forma part d'un món que no té res a veure amb la realitat casolana i propera, la qual s'identifica sempre amb el català i no és gens retòrica:

Aunque el demonio con saña

⁴⁶ Brossa, Joan. *Ollaó. Els entra-i-surts del poeta*, 7. *Roda de llibres (1969-1975)*. Barcelona: Editorial Alta Fulla, 1989, p. 84-86.

⁴⁷ *Poemes públics*, p. 272.

⁴⁸ Brossa, Joan. *Rua de llibres (1964-1970)*. Sant Joan Despí: Editorial Ariel, 1980, p. 12.

⁴⁹ *Poemes de seny i cabell*, p. 313.

*quiera destruir tu reinado,
griemos: ¡Muera el pecado!
Reine la Iglesia en España.*

Tanca la ràdio.

*Un, i no dos, 1959-1960*⁵⁰

La majoria d'aquests poemes pertanyen a la dècada dels seixanta. En el teatre passa el mateix: recordem, si no, el llarguíssim diàleg entre Son Excel·lència i Son Eminència a *El dia del profeta* de 1951, en què Franco i el nunci del Vaticà apareixen caricaturitzats a través de les seves paraules en castellà, imitació dels discursos produïts pels personatges autèntics. Mentrestant els altres personatges, extrets de la realitat quotidiana: lampistes, nois, velles, etc. parlen en català. I també s'expressen en aquesta llengua el profeta Amós o el sacerdot Amasias, protagonistes extrets del *Llibre dels profetes* de la Bíblia. El contrast produeix la identificació amb el més proper i el distanciament del que és imposat⁵¹. És clar que Brossa busca un receptor «català», situat en les mateixes coordenades ideològiques que les d'ell mateix.

Defensa de la llengua catalana

El pas dels anys, com succeí amb el tema «Catalunya», també provocà canvis de plantejament en Brossa, pel que fa a la llengua catalana. Durant els anys setanta, a tocar del final de la dictadura, la defensa de la llengua i la reivindicació de parlar en català és molt més clara. El pensament brossià apareix més clarament:

Després de la guerra civil el català ha estat
bandejat del carrer i de les escoles, però

enraonem i pensem en català i hem de fer
un gran esforç per a expressar-nos en castellà:
parlar-lo ens ve a repèl i gairebé preferim
d'inhibir-nos de les converses.

*Els entra-i-surts del poeta, 1973*⁵²

Per això, en moments decisius, el poeta reivindicà el dret a parlar en català en totes les ocasions, com en el sonet dedicat a Jordi Carbonell, que en una versió preliminar portava el títol més contundent «Sonet a Jordi Carbonell, torturat recentment per negar-se a parlar castellà»⁵³:

SONET A JORDI CARBONELL,
TORTURAT RECENTMENT PER EXIGIR
EL DRET A PARLAR CATALÀ

Els botxins serveixen tota la baixesa
i encara són fidels al primer dia
de la degolla; així la policia
amaga el sol, i la naturalesa

dimiteix càrrecs per companyonia;
la molsa es va estenent vers la tristesa
i, del pregon de la muntanya ofesa,
ben blanca la venjança va fent via.

⁵⁰ *Poemes de seny i cabell*, p. 198.

⁵¹ Brossa, Joan. *Teatre complet. III Poesia escènica 1958-1962*. Barcelona: Edicions 62 s/a, 1978, p. 287. Reeditada per Proa l'any 2008.

⁵² Brossa, Joan. *Els entra-i-surts del poeta. Els entra-i-surts del poeta, 4. Roda de llibres (1969-1975)*. Barcelona: Editorial Alta Fulla, 1986, p. 176.

⁵³ Manuscrit 07743 de l'Arxiu de la Fundació Joan Brossa. El poema que reproduïm, amb el títol lleugerament canviat és el publicat a *Anafil*, p. 40.

Jordi i capalt, tot sol davant la fera,
des del seu cau li escups a la guerrera;
el sol, que es fa pomera, no s'allunya

i a l'alba entra al senyal de Catalunya.
La teva estrella nostra presonera
estén al bat de l'aire la bandera.

Novembre de 1973

En els anys de transició democràtica, l'obra de Brossa es féu ressò dels canvis però també de la manca d'avenç en el terreny d'ús de la llengua. Així, en un manuscrit d'una versió preliminar de *Provisionalment*, de 1977, trobem els versos següents: «I proveu d'escriure-hi / en català; vejam si us ho deixaran fer!»⁵⁴. Poc després, al *Tercer llibre de sextines* de 1977-1981, trobem una citació de Josep Benet a l'inici de la «Sextina dels falliments de la crisi»: «¿Què pensa fer el Consell Executiu de la Generalitat per tal d'acabar aquesta situació de desconsideració a què és condemnada la llengua catalana?»⁵⁵

Els temps anaven avançant, però les situacions de discriminació continuaven. Per això, en més d'una ocasió el poeta recorria a la transcripció de documents:

SOCIEDAD DE AUTORES DE ESPAÑA

Siempre que envíe una obra en lengua
catalana, le rogamos nos envíe otro
ejemplar con la traducción en castellano.

(24 de juliol de 1981)

Mapa de lluites, 1977-1984⁵⁶

O bé al mateix llibre afegia un poema on comentava que, estant ja a març de 1986: «Els homes que mouen la tramoia del drac / parlen en castellà».

I ja en la dècada dels noranta, amb la Llei de Normalització Lingüística en funcionament i amb campanyes per promoure l'ús del català, Brossa havia de fer palesa la situació. El problema ja no estava en la política, sinó en la gent del carrer. La situació sociolingüística, després de tants anys de repressió, havia donat com a resultat una diglòssia i un complex d'inferioritat en les relacions quotidianes:

MUTACIÓ

Enraonen en català, però a la més
mínima ocasió lo dejan delante
de un interlocutor de habla castellana.

Passat festes, 1993-1995⁵⁷

I la qualitat de la llengua se n'havia ressentit. Així caricaturitza Brossa l'ús d'una llengua plena de barbarismes:

CALC

Va sentar-se al mostrador de la botiga i va dir
que no li agradava gens el tocino, però que havia
d'ahorrar per comprar un terreno. El dueño era

⁵⁴ Manuscrit 07703 de l'Arxiu de la Fundació Joan Brossa.

⁵⁵ Brossa, Joan. *Viatge per la sextina*. (1976-1986). Barcelona: Edicions dels Quaderns crema (Poesia dels Quaderns crema, 24), 1987, p. 192-193.

⁵⁶ Llibre inèdit. Manuscrit 07708 (f.77) de l'Arxiu de la Fundació Joan Brossa.

⁵⁷ *Passat Festes*, p. 30.

molt ample d'hombros i estava enterat de tot.

El dia a dia, 1988-1992⁵⁸

Els darrers poemes de Brossa manifesten desengany i poca confiança en el futur del país. No obstant això i, malgrat aquest bilingüisme forçat que els polítics ens han introduït, el poeta avantguardista mai claudicaria i deixaria ben clara la seva posició davant la llengua.

A L'INSTANT

Passen dos taxis. L'un
porta l'indicador «Libre-Lliure»,
l'altre «Lliure-Libre».
Trio el segon.

El dia a dia, 1988-1992⁵⁹

En resum, podem parlar de Brossa com d'un poeta internacional, un avantguardista que sabé estar sempre a l'alçada del seu temps, incorporant tots els registres i formes que l'evolució de la humanitat requeria. Però ho haurem de fer sempre des de l'òptica catalana. Fins i tot, molts dels poemes visuals o objectes que aparentment no tenen llengua i poden ser entesos, doncs, per qualsevol ciutadà del món, són incomprendibles sense l'òptica catalana. Cartells com «Correfoc», «Volem viure plenament en català», «El món de Joan Amades», etc. necessiten d'aclariments per copsar plenament el seu significat. Perquè la seva mirada sempre fou «catalana» i traduí un pensament «radicalment català».

⁵⁸ Brossa, Joan. *El dia a dia (1988-1992)*. Barcelona: Edicions 62 (Poesia, 109), 2007, p. 116.

⁵⁹ *El dia a dia*, p. 107.